

КРАЄЗНАВСТВО

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ 1'2019

У Н І В Е Р С А Л
ДИРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ
РЕСПУБЛІКИ. 5

ІМЕНЕМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ,
ДИРЕКТОРІЯ ОПОВІЩАЄ НАРОД УКРАЇНСЬКИЙ ПРО ВЕЛИКУ ПОДІЮ
В ІСТОРІЇ ЗЕМЛІ НАШОЇ УКРАЇНСЬКОЇ.

3-ГО СІЧНЯ 1919 РОКУ В М. СТАНІСЛАВІ УКРАЇНСЬКА
НАЦІОНАЛЬНА РАДА ЗАХІДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБ-
ЛІКИ, ЯК ВИРАЗНИК ВОЛІ ВСІХ УКРАЇНЦІВ Б. АВСТРІЙСЬКОЇ ІМ-
ПЕРІЇ І ЯК НАЛІВЧИЛ ІХНІ ЗАКОНОДАВЧИ ЧИННИК, ТОРЖЕСТВЕН-
НО ПРОГОЛОСИЛА ЗЛУКУ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕС-
ПУБЛІКИ З НАДНІПРЯНСЬКОЮ УКРАЇНСЬКОЮ НАРОДНОЮ РЕСПУБЛІ-
КОЮ В ОДНОЦІЛЬНУ СУВЕРЕННУ НАРОДНУ РЕСПУБЛІКУ.

ВІТАЮЧИ З ВЕЛИКОЮ РАДІСТЮ ЦЕ ІСТОРИЧНИЙ КРОК ЗА-
ХІДНИХ БРАТІВ НАШИХ, ДИРЕКТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕС-
ПУБЛІКИ УХВАЛИЛА ТУЮ ЗЛУКУ ПРИНЯТИ І ЗДІЙСНЯТИ НА УМОВАХ,
ЯКІ ЗАЗНАЧЕНІ В ПОСТАНОВІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОД-
НОЇ РЕСПУБЛІКИ ВІД 3-ГО СІЧНЯ 1919 РОКУ.

ОДНИНІ ВО ЄДИНО ЗЛИВАЮТЬСЯ СТОЛІТТЯМ ОДІРВАНІ ОД-
НА ВІД ОДНОЇ ЧАСТИНИ ЄДИНОЇ УКРАЇНИ - ЗАХІДНО - УКРАЇНСЬ-
КА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА / ГАЛИЧИНА, БУКОВИНА, І УГОРСЬКА
УКРАЇНА / І НАДНІПРЯНСЬКА ВЕЛИКА УКРАЇНА.

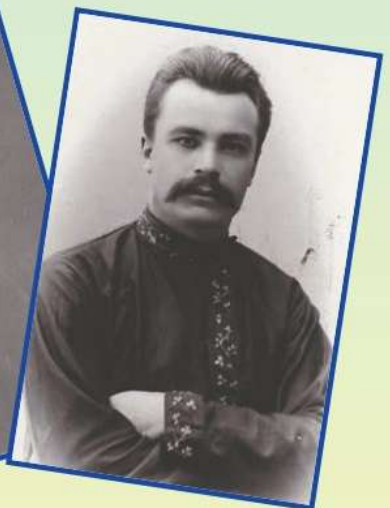
ЗДІЙСНИЛИСЬ ВІКОВІЧНІ МРІЇ, ЯКИМИ ЖИЛИ І ЗА ЯКІ -
УМИРАЛИ КРАЇЦІ СИНИ УКРАЇНИ.

ОДНИНІ Є ЄДИНА НЕЗАЛЕЖНА УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕС-
ПУБЛІКА.

ОДНИНІ НАРОД УКРАЇНСЬКИЙ, ВИЗВОЛЕНИЙ МОГУТЬИМ
ПОРИВОМ СВОЇХ ВЛАСНИХ СИЛ, МАЄ ЗМОГУ ОБ'ЄДНАТИМИ ДРУ-
ГНИМИ ЗУСИЛЛЯМИ ВСІХ СВОЇХ СИНІВ ВІДУВАТИ НЕРОЗДІЛЬНУ
САМОСТІЙНУ ДЕРЖАВУ УКРАЇНСЬКУ НА БЛАГО І ЧАСТЯ ВСЬО-
ГО ЇЇ ТРУДОВОГО ЛЮДУ.

22 СІЧНЯ 1919 РОКУ
У М. КИЇВІ.

ГОЛОВА ДИРЕКТОРІЇ *А.В. Винниченко*
ЧЛЕНИ ДИРЕКТОРІЇ *Григорів* *Сидоренко*
- СЕКРЕТАРЬ *Ф. Швец*

КРАЄЗНАВСТВО

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Заснований у квітні 1927 року Українським комітетом краєзнавства
Репресований у 1930 році
Відроджений 1993 року з ініціативи Національної спілки краєзнавців України

1(106)'2019

ЗМІСТ

Головний редактор Олександр Реєнт	
Редакційна колегія: Олег Бажан (перший заступник головного редактора) Олександр Удоа (заступник головного редактора) Лев Баженов Віль Бакіров Геннадій Бондаренко Володимир Великочий Сергій Гальчак Микола Головка Олександр Гончаров Олександр Гуржій Віктор Даниленко Володимир Дмитрук Олександр Добржанський Олександр Завальнюк Михайло Косило Віктор Коцур Олександр Лисенко Руслана Маньковська Володимир Милько Олексій Нестуля Олександр Рубльов Григорій Савченко Валерій Смолій	
Засновники: Національна спілка краєзнавців України Інститут історії України НАН України	
Виходить щоквартально ISSN 2222-5250	
До 100-річчя Акту злуки УНР і ЗУНР	
<i>Олександр Реєнт, Ірина Жиленкова (м. Київ).</i> Українське національне відродження в XIX–XX ст.: від територіальної суміжності до соборності в незалежній державі	5
<i>Павло Гай-Нижник (м. Київ).</i> Ідея Соборності й українське державотворення (1918–1919 рр.)	22
Краєзнавство в особах	
<i>Валентин Лазуренко (м. Черкаси).</i> Подвижник краєзнавства Черкащини	43
<i>Олександр Реєнт (м. Київ).</i> Нарис життя і науково-педагогічної діяльності Богдана Андрусишина	51
Церковно-історичне краєзнавство: витоки та сучасний дискурс	
<i>Сергій Таранець (м. Київ).</i> «Старообрядницький Єрусалим». З історії поселення липованів у с. Біла Криниця на Буковині	59
<i>Тарас Мітулінський (м. Київ).</i> Життя присвячене Богу. З історії роду Скаржановських	71
Джерела та біографічні студії	
<i>Андрій Здоров (м. Одеса), Микола Гриценко (м. Зіньків, Полтавська область).</i> «Переживаємо часи страшні, хоч і величні...»: штрихи до біографії Антона Лютицького	79
<i>Олег Бажан (м. Київ), Вадим Золотарьов (м. Харків).</i> Яків Флейшман. Непарадний портрет начальника особливого відділу УДБ УНКВС по Дніпропетровській області	83
Історія України у світлі регіональних досліджень	
<i>Олександр Сердюк.</i> Переселенський рух із західноукраїнських земель (кінець XIX – початку XX ст.): масштаби, основні напрями, характерні особливості	101
<i>Гліб Головка (м. Пирятин), Ігор Головка (м. Полтава), Марина Руднева (м. Київ).</i> Чехословацьке військо на Полтавщині (червень 1917 р. – березень 1918 р.): територія базування та службово-бойова діяльність	107

**До 100-річчя
Акту злуки УНР і ЗУНР**

УДК 94(477) «1918–1919»

Павло Гай-Нижник (м. Київ)

доктор історичних наук,

завідуючий відділу історичних студій

Науково-дослідного інституту українознавства НАН України.

Hai-Nyzhnyk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8912-8398>

Ідея Соборності й українське державотворення (1918–1919 рр.)

Досліджуються соборницько-державницькі прагнення українців Закарпаття, Буковини, Наддністрянської (Західної) та Наддніпрянської (Великої) України до об'єднання в єдиній самостійній українській державі у 1918–1919 рр. Висвітлюються передумови і перебіг укладання державної Злуки між ЗУНР та УНР.

Ключові слова: Соборність, Акт Злуки, ЗУНР, УНР.

Pavlo Hai-Nyzhnyk

The idea of Unity and Ukrainian statehood (1918–1919)

The author investigates the co-state-state aspirations of the Ukrainians of Transcarpathia, Bukovyna, the Dniester- (Western) and Dnieper- (Great) Ukraine to unite in a single self-dependent Ukrainian state in 1918–1919. The complex processes of national self-determination of various branches of the Ukrainian people and the confrontation to its realization in the national state on the part of Austria, Hungary, Poland, Romania, Czechoslovakia, etc. The Revolution of 1918 in Austria-Hungary strengthened the hopes of the Ukrainians of Transnistria for the right to self-determination, and the fact of the existence of statehood in the Great Ukraine gave them confidence in the inevitability of uniting the nation in the single Ukrainian Cossack Independent State. The historical right of the Ukrainian people to a single Ukrainian state is stipulated. The preconditions and the course of concluding the state unity between the WUPR and the UPR are highlighted.

However, the unification of the UNR and the ZUUR in one state in a number of circumstances was not then brought to a logical conclusion. The legal and valid Act of Unification on the fact did not mean the real merger of two entities of the agreement into a single state structure. It did not become the Cathedral of the UPR after the unification of either a unitary state education, or a federal one. The UNR has retained its own legislative and executive bodies with clearly defined scope and directions of their powers. The authorities of the UNR Directory continued to be confined to the east of the Zbruch River. Each of the state formations continued to dispose of its own troops, whose actions, in truth, were co-ordinated in a certain way by both commanders and governments. In addition, de jure final decision on this merger was to be adopted by the All-Ukrainian Constituent Assembly. Consequently, these two national Ukrainian formations (the UNR and the UPR) were, rather, a confederative state association, which was caused both by objective and subjective reasons.

Key words: Sobornost, Unity Act, WUPR, UPR.

Ідея Соборності генетично закладена в українцях з давніх давен. Від часів феодального дроблення Русі вона стала однією з заporук збереження нашої державності та національного самоусвідомлення. У найважчі часи національної історії кращі сини України-Русі озброювалися нею для боротьби з зовнішніми ворогами та внутрішніми розкольниками. Сама ж ідея соборності немислима без ідеї державності, без на-

ціонального поступу й поза самоусвідомлення народом своєї єдинокровної історичної спадщини та спільного національно-державного майбуття. Кращі провідники України – Володимир Великий і Ярослав Мудрий, Володимир Мономах і Ярослав Осмомисл, Роман Мстиславич і Данило Галицький, Богдан Хмельницький і Іван Виговський, Петро Дорошенко і Іван Мазепа в різні часи й за різних історичних обставин

намагалися втілювати її у життя. Після втрат державної самостійності та в часи відродження національно-державної організації Україною, в нашому народі ніколи не згасала ватра надії на відновлення державотворчого життя і відчуття належності до великої соборницької та єдинокровної нації.

Навіть будучи поділеними між кількома чужинними державами, українці завжди вірили і сподівалися на національне об'єднання. Кращі з нас боролися й жертвували життям за здійснення цих мрій та сподівань. Після більш як століття по ліквідації Гетьманщини український народ був поділений між двома імперіями – Австро-Угорською та Російською.

Революційний 1917-й рік в Росії змінив царат і українці, поряд з іншими народами, отримали історичний шанс відновити власну державність. На теренах Наддніпрянщини постала Українська Народна Республіка, яка вже наступного (1918-го) року IV Універсалом Центральної Ради і на мирових переговорах в Бересті з країнами Почв'їрного блоку твердо заявила про соборницьку перспективу своєї державної політики. Українська Держава, що наприкінці квітня 1918 р. змінила УНР, у формі Гетьманату оголосила соборність історично-етнографічних земель офіційним курсом державотворчого поступу. Соборницька концепція гетьмана П. Скоропадського ставила за мету і була спрямована на об'єднання в єдиній Українській Державі Бессарабії, Придністров'я, Берестейщини, Гомельщини, Стародубщини, Курщини, Білгородщини, Рильщини, Донщини, Кубані, Криму, Холмщини, Карпатської України, Буковини, Підляшшя, Східної Галичини.

Національно-визвольний рух набирив потуги і на західноукраїнських землях. Революція 1918 р. в Австро-Угорщині посилила надії українців Наддністров'я на здобуття права власного самовизначення, а факт існування державності у Великій Україні надавав їм впевненості у неминучості об'єднання нації в єдиній Українській Соборній Самостійній Державі.

Закарпаття і Буковина та соборницько-державотворчі процеси в Україні у 1918–1919 рр.

Новітнє національне пробудження закарпатських українців відбулося у 1918 р., що було пов'язано з загальним революційним процесом, який охопив Східну Європу, включаючи й Австро-Угорщину. Значимі державотворчі здобутки в Наддніпрянській Україні, значна активізація в напрямі національного самовизначення політичних сил українства передусім у Галичині та Буковині, широко відомі «14 пунктів» В. Вільсона (т. зв. Програми миру) з їх визначальною тезою «права націй на самовизначення», де український народ на теренах Австрійської імперії хоча згадувався і опосередковано, спонукав поодинокі українські згуртовані Закарпаття до активізації своїх дій. Однак, якщо в Австрії її уряд виявився безпорадним перед натиском національних сил, головним чином чехів та поляків (щодо українців, то до кінця 1918 р. все не виходило за рамки пустої обіцянки), то в Угорщині шовіністичні угорські сили і надалі намагалися відмежуватися від них¹. Зокрема, з боку угорського уряду та парламенту згадуваний принцип «самовизначення націй» небезпідставно розцінювався як небезпечний для існування Угорської держави.

Так, наприклад, у 1915 р. під час австро-німецьких переговорів щодо польського та українського питання й ймовірності утворення у складі Австрії української галицько-буковинської автономії, ця ідея знайшла підтримку з боку Угорщини, яка розглядала згадану проблему у відриві від закарпатських українців, розцінюючи її позитивно в руслі боротьби з місцевим москвофілством². У подальші роки Угорщина намагалася триматися осторонь від початку перетворення Австрії на федеративну державу, захищаючи свій статус унітарної угорської країни. Найменші вияви національних рухів викликали негативну реакцію та відповідну реакцію урядових структур. Траплялися випадки і прямих провокацій. Зокрема, у листопаді 1917 р. була інспірована маніфестація українців-мадяронів, які від імені муніципальних зборів мароморошського комітату Угорщини ініціювали хвилю протесту проти «української пропаганди», яка підривала

¹ Гай-Нижник П.П., Яремчук В.Д. На шляху до Української державності в Закарпатті (реконструкція визвольних змагань у XIX – початку XX ст.) // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – Т. XXII. – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008. – С. 300–319.

² Потик С.Д. Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. – Київ-Чернівці: Золоті литаври, 1999. – С. 110–111.

цілісність угорської держави. Маніфестанти вимагали від уряду рішучих дій, аби відгородити «угорських русинів» від впливу «австрійських русинів»³.

У цьому контексті буде доречним нагадати, що галицьке політичне представництво українців вже наприкінці 1917 р., зустрічаючи перепони з боку польських сил та імперського центру, ультимативно заявляло у віденському парламенті про нагальну потребу побудови українського державного організму на основі традицій давнього українського Галицько-Волинського князівства. Причому вказувалося, що ця територія, як частина неподільної спадщини всього українського народу, може як залишитися у складі Австрії, так і за волею українців бути влучена до УНР⁴. Поступово до їхніх вимог залучався й український закарпатський регіон. Однак справа була суттєво ускладнена існуючим австро-угорським кордоном, бойовими діями Першої світової війни, а також слабкістю місцевого національного руху.

Невдовзі рішучий супротив Угорщини, незважаючи на наполягання УНР⁵ та галицько-буковинських національних політичних структур, став головним важелем, коли під час мирових переговорів у Бересті на початку 1918 р. українське Закарпаття було вилучене з обговорюваної проблеми утворення західноукраїнської національної автономії, яка обмежилася лише підавстрійськими землями – Галичиною та Буковиною⁶. Коли ж згодом стався розголос «Тамного договору між Австро-Угорщиною й Українською Народною Республікою в справі Східної Галичини та Буковини», що призвело до урядової кризи, в угорському парламенті було внесено протест проти створення української провінції, а втілення подібного проекту – прямою загрозою інтересам Угорщини.

Саме за цих складних обставин відбувається пожвавлення національно-визвольного руху українців Закарпаття, які прагли долучитися до національно-визвольного руху українців інших теренів й отримати від них будь-яку допомогу. З метою розриву ізоляції та налагодження узгоджених дій до Віденського парламентського представництва українців Галичини та Буковини (УПР) у вересні 1918 р. вирушив професор А. Штефан. Як відомо, на той час якихось конкретних шляхів у напрямі вирішення українських державницьких спрямувань не було вироблено. Тому А. Штефан привіз до Ужгорода лише щире вітання від галичан, літературу та декілька тризубів як символів Української держави. 9 жовтня 1918 р. після українського всенародного віча в Ужгороді було утворено український представницький орган – Руську Народну Раду. У прийнятій нею програмі головним завданням висувалося домагання створення автономії для української меншини Закарпаття. Однак ця інституція, зрештою як і інші, не спромоглася розгорнути свою роботу й налагодити ефективні зв'язки зі Східною Галичиною та Великою Україною.

Саме в цей час, на початку жовтня 1918 р., коли офіційний Відень у переддень мирових переговорів з Антантою був вимушений визнати «14 пунктів» президента США В. Вільсона, з боку УПР (Є. Петрушевич, К. Левицький) було виголошено низку заяв із вимогою негайного утворення української автономії в Австрії. У цих заявах було категорично зазначено, що у випадку невиконання таких вимог, українці, виходячи з права на самовизначення, домагатимуться прилучення усіх українських земель Австро-Угорщини, включаючи й угорське Закарпаття, до гетьманської Української Держави⁷.

³ *Левицький К.* Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів. – Ч. 3. – Льв.: Накладом власним, друк-я оо. Василян у Жовкві, 1930. – С. 616–617.

⁴ *Лозинський М.* Українська революція: Розвідки і матеріали. Галичина в рр. 1918–1920. – Т. V. – Відень, 1922. – С. 23.

⁵ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали.* – Т. 1. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – С. 653.

⁶ *Ereignisse in der Ukraine 1914–1922, deren Bedeutung und historische Hintergruende.* – Bd. 2. – Philadelphia: Ferdinand Berger, Printing house Horn, 1966–1968. – S. 136.

⁷ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des osterreichischen Reichsrates im Jahre 1917 und 1918.* – XXII Session. – Bd. 1. – Wien, 1918. – S. 4554; *Лозинський М.* Українська революція: Розвідки і матеріали. Галичина в рр. 1918–1920. – С. 26.

Водночас здійснюється національний рух і в Буковині. 13 жовтня 1918 р. у Чернівцях на конференції усіх українських партій Буковини було декламовано право на самоозначення для українського народу, який «разом з прочими Українцями Австро-Угорщини хочемо самі рішити про свою долю»⁸. Буковинці заявили також і про те, що бажають в мирі і згоді «розійтися» з сусіднім румунським народом, й закликали румунський народ «не давати своєї руки для знасилування українського народу, так як і ми з свого боку свято прирікаємо поборювати всяке несправедливе рішення в нашу користь, яке звертало б проти Румунів»⁹.

Українські політики краю твердо заявили: «Ми проголошуємо своє право на українські області Буковини, з їхнім одиноким осередком торгівлі і руху містом Чернівцями, яке з трьох сторін окружене чисто українськими областями, а тільки з четвертої припирає до мішаної, в якій сходяться всі торговельні шляхи з українських областей і в якій по Жидах ми творимо взглядну більшість».

Ми завзиваємо всі інші народи Буковини Жидів, Німців, Поляків допомогти нам перевести і також для меншостей корисний національний розділ краю»¹⁰.

Буковинські українці виявили сподівання, що польсько-українське питання можна рішити тільки в порозумінні зацікавлених народів, а не насильством. Водночас було висунуто вимогу, аби уся австро-угорська Україна поладнала свої відносини до усіх народів загалом й до державної України вповні самостійно.

За кілька днів провідна українська газета «Буковина» у статті «Самоозначення народів і українці в Австрії» оприлюднила прагнення краян: «Наше жадане це своя власна держава Східної Галичини, українських областей Буковини та Угорщини. Від цього жадання ми не відступимо, це заявили недвозначно також наші делегати на недавній авдієнції у цісаря».

На 19 с[его] м[ісяця] зберуться до Львова українські установчі збори, збори мужів довіря всіх українських областей австро-угорської монархії, які мають покликати до життя «Українську Національну Раду», яка буде виконувати право самоозначення народу»¹¹. Українці Буковини також твердо і прямо заявили, що «за нашу землю положимо ми душу й тіло, ні п'яди своєї землі не відступимо, але й чужої не хочемо», й що «за наші справедливі домагання положимо ми майно і кров»¹².

Важливе значення для розгортання державотворчого процесу українців Західної України мало створення національної конституанти – *Української Національної Ради (УНРади)* у Львові, яка 19 жовтня 1918 р. проголосила утворення Української Держави. «Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині, – говорилося в заяві, – зокрема, Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західної Буковини з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини – творить одноцілу українську територію»¹³. Розпочалися заходи мирного перебрання влади від імперських властей для чого УНРадою були утворені ряд комісій – окрім Віденської, також і для Галичини й Закарпаття, а також Буковини. Під час роботи УНРади 19 жовтня 1918 р. до неї надійшла відозва від угорських українців, що засвідчувала про усвідомлення Закарпаттям своєї національної належності і зв'язку з усім українським народом. Ця відозва, зачитана привселюдно, закінчувалася такими словами: «Ви, наші рідні браття, повинні стати за нами і з'єднати з собою. Наш народ дожидає того спасення, щоби раз вже вивільнитися від ярма другого народу»¹⁴.

Виходячи з напруженої ситуації, пов'язаної з гострим національним суперництвом у самій Австро-Угорщині, з непевного становища української державності в Наддніпрянській Україні, УНРада прийняла рішення утворити самостійну

⁸ Буковина. – 1918. – 13 жовтня.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само. – 18 жовтня.

¹² Там само.

¹³ *Левицький К.* Великий зрив. (До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів). – Льв.: Червона калина, 1931. – С. 115–116.

¹⁴ Там само. – С. 118.

державу, котра, виходячи з розвитку подій, увійшла би до Соборної України або певний час знаходилася б у федеративному союзі з Австрією.

Від Буковини до складу УНРади увійшли відомі в крайові політики, депутати парламенту та Буковинського сейму, зокрема: О. Бурачинський, М. Василько, Т. Драчинський, Т. Іваницький, Т. Левицький, Ю. Лисан, А. Лукашевич, О. Попович, І. Семака, С. Смаль-Стоцький, М. Спинул. Повернувшись до Чернівців, буковинські делегати скликали 25 жовтня 1918 р. нараду членів УНРади, які брали участь у львівських зборах, і представників українських партій та товариств. На цьому зібранні було створено *Український Крайовий Комітет Буковини* – Буковинську делегатуру УНРади. Головою цього Комітету, який розмістився в міському Українському Народному Домі, було обрано *Омеяна Поповича*, його заступниками – Агенора Артимовича і Володимира Залозецького, секретарями – Михайла Литвиновича та Юрія Сербинюка.

Крайовий Комітет збільшив свою чисельність на десять членів (при цьому, два місця було зарезервовано для представників чернівецького міщанства й одне для представниці українського жіноцтва. Також було започатковано й низку комісій, що мали підготувати всі ділянки майбутнього державного життя в Буковині. Було створено комісії:

1) редакційну (голова – д-р М. Кордуба), яка мала виготовити маніфест до народу і скликати українське всенародне віче до Чернівців, підготувавши план його організації;

2) народньої оборони (голова – О. Безпалко), що мусила зайнятися організацією міліції в Чернівцях і на провінції;

3) фінансову (голова – д-р Р. Цегельський), яка мала виготовити план національного оподаткування і впровадити його в життя;

4) міжнародну (голова – О. Попович), що повинна була б провести переговори з представниками інших національностей Буковини у справі мирного співжиття;

5) адміністративну (голова – І. Лисинецький), яка мала виготовити список кандидатів на важливіші урядові становища, в зв'язку з

перебранням влади на Буковині, та загальний список усіх урядовців-українців Буковини¹⁵.

Утім сусідні народи й чути не бажали про самовизначення українців. Так, наприклад, представники румунської імперської амбіції в Буковині не квапилися рахуватися з українцями. 27 жовтня 1918 р. румунська конституанта (Румунський національний комітет) у Чернівцях оголосила про приналежність цілої Буковини до Румунії. Українці краю висловили протест. Вже наступного дня (28 жовтня) одним з найпотужніших був *протест студентів Чернівецького університету*, які зібралися у залі Народного Дому в Чернівцях. Українська академічна молодь Чернівецького університету заявила, що стоїть за безумовне визнання права самовизначення усіх народів і «вітає заснування Української держави із земель Австро-Угорщини, заселених у переважаючій більшості українським народом, включно із столицею Буковини та містами Сторожинцем і Серетом, і домагається негайного з'єднання всіх українських земель в єдиній суверенній українській державі»¹⁶. Студентство виявило обурення рішенням румунської конституанти як «нічим неоправданий замах певного круга румунської інтелігенції, щоби безправно віддати більшість українського населення на поталу самовільній владі румунського боярства і висказує свій подив, що румунський нарід не виступає проти такої імперіялістичної політики своїх провідників, коли з української сторони не піднімається ніяких претензій на чужі землі»¹⁷. Молодь звернулася до Української Народної Ради «з жаданем, щоби ся поробили як найрішучіші заходи в справі перенесення всіх кадр українських полків на територію української держави і відкликання всіх офіцерів та мужви української народности з неукраїнських до українських полків»¹⁸.

Досить скоро постала реальна загроза й з боку польських політичних сил, яка призвела до революційного виступу українців у Львові – Листопадового зриву, внаслідок чого 1 листопада 1918 р. виникла новітня українська державність – Західно-Українська Народна Республіка. Згідно її тимчасової Конституції (*Тимчасового Основного Закону «Про державну самостійність*

¹⁵ *Новосівський І.М.* Українська державна влада на Буковині в 1918 р. – Нью Йорк, 1964. – С. 10, 11.

¹⁶ *Volkpresse.* – 1918. – 29 жовтня.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

українських земель бувшої австро-угорської монархії»), ухваленого Українською Національною Радою 13 листопада 1918 р.) були визначені її територіальні межі, а саме: «Простір Західно-Української Народної Республіки покривається з українською суцільною етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії – то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини та з українськими частинами бувших угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берег, Угоча і Марморос – як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніга, Ethnographische Karte der oesterreichischen Monarchie, entworfen von Karl Freiherrn Czernig, herausgegeben von K. K. Direktion der administrativen Statistik. Wien 1855. Masstab 1:864.0»¹⁹.

У проголошених кордонах ЗУНР охоплювала територію у 70 тис. км² з 6-мільйонним населенням, з яких українці склали понад 70% населення. Однак, як виявилось, ЗУНР де-факто отримала визнання лише з боку Української Держави. Починаючи з 1 листопада розпочалася збройна інтервенція Польщі, що дало початок затяжній польсько-українській війні в Галичині.

У Буковині ситуація також загострилася до краю. З огляду на становище, що склалося, буковинська делегація Української Національної Ради звернулася із закликом до українського населення краю взяти участь у Всенародному вічу 3 листопада у Чернівцях. Депутати апелювали постановам національних держав на теренах колишньої Австро-Угорщини й, врешті, утворенням української державності з центром у Львові. У заклику йшлося до підготовки заміни колишньої австро-угорської адміністрації українською й про те, що необхідно усюди закладати організації «Самооборони» («В кожному селі і місті повинен наш нарід бути згуртований коло «Самооборони», щоби міцною злукою вершив свою волю на свій землі»)»²⁰.

У закличному зверненні буковинські депутати УНРади, висловивши протест проти зазіхань румунських бояр, звернулися до народу краю: «Неділі 27-го жовтня зажадали вони для своєї румунської держави цілу Буковину по Дні-

стер, нехтуючи тим самим право українського народу на самоозначення, признаним цілим світом і цісарським маніфестом, і бажають прилучити її до Семигороду. Ніякого Семигороду ми не знаємо і не хочемо знати. Нам наша Україна мати! Своїх сіл і міст та столиці Чернівці ми не дамо нікому відібрати. Ми вистоїм їх для себе. Чужого не бажаємо й свого не дамо. Тут на нашій землі, під нашою управою не будуть вже бояри панувати. Українська земля для українського мужика! Ми твердо постоїмо, щоби в нашій українській державі наступив також справедливий лад для мужика й робітника. Щоби наша держава давала багацтво в культурних доробках нашому народови. Щоби заспокоїла потребу на землю нашого мужицтва Щоби пошанувала робочу силу робітника, давши йому всяку охорону! А це все осягнемо, бо наша влада буде народна, збудована на основі загального, пропорціонального, рівного і тайного права голосовання муштин і жінок. Це ж ми осягнемо на свій землі, а не чужій, своїми голосами, а не чужими. Тому ж до праці, твердої, незламної, гарячої, невтомної! Мужчини і жінки, хлопці і дівчата! Інтелігенція, духовенство, учительство, шляхта, селянство, робітництво! Уряди громадські із своїми начальниками! Всі ви діти нашої землі, станьте своїми грудьми за собою, кучіться до самооборони!»²¹.

Людей було закликано зійтися усім з цілого краю, з кожного села, аби вони довели свою готовність служити Вітчизні, в неділю 3 листопада до Чернівців на всенародне віче в Народний Дім, «щоби там вовселюдно об'явити свою волю цілому світові»²².

Тим часом 1–2 листопада 1918 р., за наказом Буковинської делегації УНРади заходами поручника *Іллі Поповича* повстали 3 українські сотні Легіону УСС. З допомогою сотні з полку УСС та озброєних груп залізничників вони роззброїли австрійську залогову міста.

Наступного дня (3 листопада) у Чернівцях відбулося велике народне віче за участі близько 40 тисяч українців, переважаюча більшість з яких проголосувала за возз'єднання з Українською Державою, проголошеною у Львові, хоча й частина підтримала більшовицькі гасла І. Клевчука

¹⁹ ЦДАВО України, ф. 2192, оп. 2, спр. 3, арк. 35–35 зв.

²⁰ Буковина. – 1918. – 2 листопада.

²¹ Там само.

²² Там само.

і С. Канюка про союз із радянським Харковом. Віче одностайно висловило рішучий протест проти злочинних посягань на Буковину з боку румунських Установчих зборів, засудило підступну діяльність Румунської Національної Ради й обрало головою Українського Крайового Комітету Буковини Омеляна Поповича.

Як реакція на активізацію українського політичного руху – розпочалася румунська інтервенція, чому сприяла й позиція представників Антанти. 5 листопада румунським урядом було віддано наказ про напад на українську Буковину. У відповідь 6 листопада 1918 р. українці перебравши владу в Чернівцях (бургомістром міста було призначено *О. Безпалка*). Того ж дня президент краю граф Йосиф Ецдорф передав владу в Буковині представникам румунської та української нації *Аурелу Ончулу* та *Омеляну Поповичу*, що й було засвідчено відповідним протоколом²³. Територіальна приналежність окремих міст та громад до української чи румунської частин краю визначалася за результатами австрійського перепису населення 1910 р. Чернівці мали залишатися «нейтральним міжнародним містом» до остаточного рішення мирної конференції²⁴.

На той час українці-русини становили 26% населення «Великих Чернівців», румуни – 13%, євреї – 32%, німці – 16%, поляки – 13%. Проте українці не були озброєними й масово не самообілізувалися у добровольчі збройні сили. Фактично в оборону української Буковини стали лише нечисленні добровольці та одна сотня УСС-ів, більшість яких, дізнавшись про Листопадовий чин у Львові, подалася у Галичину. Тож за такого співвідношення сил, українці не змогли протистояти румунській армії. 9 листопада дивізія ген. Задіка зайняла станцію Глибока. Крім того, аби заручитися підтримкою Антанти, Румунія тоді ж оголосила війну Німеччині. Омелян Попович виїхав за допомогою до Галичини, залишивши своїм заступником Володимира Залозецького. Проте вже 11 листопада переважаюче румунське військо окупувало Чернівці, а 28 листопада 1918 р. румунський Генеральний конгрес Буковини проголосив «безумовне й на всі

часи» приєднання Буковини і Чернівців до Румунії. 18 грудня король Румунії Фердинанд I затвердив приєднання Буковини до Румунії, а румунський парламент ратифікував цей акт²⁵.

Справа утвердження української державності в Закарпатті також перебувала у критичному становищі, адже окрім досить слабкого і неpotужного місцевого українського суспільно-політичного руху, який у 1918 р. практично робив свої перші кроки у політичному житті, на перепоні національного самовизначення закарпатських українців постали досить істотні бар'єри. Серед таких і ставлення до цієї проблеми різних мадярських урядів у Будапешті, які в ім'я збереження цілісності Угорщини, мали намір у кращому випадку нав'язати українцям автономію. Окрім цього Чехо-Словаччина та Румунія, не переймаючись існуючою ЗУНР та правом українців на самовизначення, за підтримки Антанти також прагнули округлити власні терени за рахунок Закарпаття.

Під впливом революційних подій в Угорщині та державотворчих процесів в Галичині у жовтні–листопаді 1918 р. активізувалися й українці Закарпаття, які подібно до галичан почали започатковувати на місцях свої Національні Ради. Тоді ж розпочалися перші спроби налагодження зв'язку та координації дій з Галичиною, згодом – ЗУНР. Утім, реалізації таких намірів значно перешкоджала польсько-українська війна. На початку листопада 1918 р. Національні Ради, які були створені у Пряшеві, Хусті, Любовні, Сваляві, Сиготі, Ясіні та інших місцевостях, задекларували про прагнення українців-закарпатців увійти до складу ЗУНР, а також до Української Держави в Наддніпрянщині. Зокрема, Свалявська Рада, апелюючи у своєму меморандумі до «14 пунктів» В. Вільсона, заявила прохання до паризької Мирної конференції надіслати війська Антанти, щоби «руський народ міг освободитися з 1000-літнього ярма й прилучитися до Великої України»²⁶.

Протягом 1918 – першої половини 1919 рр. суспільно-політичні події в закарпатському українському середовищі точилися навколо трьох

²³ Kriegs-Ausgabe. – 1918. – № 384. – 7, November.

²⁴ За рішенням цієї конференції такими «вільними містами» стали Данціг (Гданськ) і Фіуме (Рієка).

²⁵ Разом із Буковиною Румунія анексувала протягом 1918–1919 рр. Трансильванію, Банат і Бесарабію. Спроби опору проти окупації – Хотинське повстання (січень 1919 р.) і повстання солдатів-українців 113-го полку в Чернівцях (листопад 1919 р.) були жорстоко придушені окупантами.

²⁶ Оршан Я. Закарпаття. – Париж, 1938. – С. 7.

основних центрів – Старої Любовні (згодом – Пряшева) на заході краю, Ужгорода – в центрі та Хуста – на сході. Так, у Старій Любовні 8 листопада 1918 р. відбулося багатотисячне віче представників багатьох українських сільських громад, яке перетворилося на могутню маніфестацію з гаслами возз'єднання всього Закарпаття з Україною. На вічі було утворено впливову *Руську Народну Раду (РНРада)*, яку очолив *М. Якуб'як*, ухвалено *Маніфест «До русинів Угорщини»* з основними гаслами відриву від Угорщини та об'єднання з Україною.

У середині листопада РНРада перенесла свій центр до Пряшева, де 19 листопада 1918 р. скликала чергове масове віче. На ньому були схвалені резолюції про вільне самовизначення українського народу на своїх етнічних землях, повну національну свободу поряд з іншими народами Угорщини. РНРада винесла протест проти можливості розриву національної території і прилучення Закарпаття проти волі його населення до якоїсь іншої держави, окрім української. Подібно до вимог галицької УНРади закарпатська РНРада домогалася окремого національного представництва на Мирній конференції в Парижі²⁷.

Створення Любовинської РНРади, її Маніфест про намір злуки з Україною з ентузіазмом були підхоплені українськими громадами Закарпаття. Тоді ж на сході Закарпаття в містечку *Ясіні* поблизу Рахова на багатотисячному вічі українських гуцулів, яке також проголосило українську владу та приналежність до соборної України, була утворена *Українська Народна Рада* на чолі з *Степаном Ключураком*. Згодом він очолив проголошену тут *Гуцульську Республіку*.

8 січня 1919 р. на засіданні Української Народної Ради Гуцульської Республіки в Ясіні *Іван Марусяк-Кузьмич* у своєму надхненному виступі підсумував: «Ми від Мадярщини відійшли, до України покищо нас не приєднали, хоч наша делегація домогалась цього на засіданні Національної Ради в Станіславові не тільки за нас гуцулів, але за увесь наш народ, що живе під мадярами. Від нинішнього дня за усе, що в нашому Ясіні буде творитися, буде нести відповідальність тільки наша Українська Народна Рада. Нас, членів Ради, за наші діла будуть судити або хвалити не тільки чужі, але й свої рідні. Хочемо, чи

не хочемо, ми залишилися самі, тому або здаймося мадярській владі, або діймо самостійно і то так, щоб більше не дістатись до чужої неволі. Тепер такий час, що події швидко міняються, навколо нас ще нема впорядкованих ні держав, ні їхніх границь, тому боронім свою свободу, не віддаймося нікому крім України, боронім наше визволене Ясіня, коли доля так судила»²⁸.

Делегації від Ясінської Ради неодноразово перебували в Галичині, де мали зустрічі з президентом ЗУНР *Є. Петрушевичем* та прем'єр-міністром *С. Голубовичем*. У січні 1919 р., на історичному засіданні УНРади ЗУНР, коли приймалося рішення про об'єднання з УНР, *С. Ключураком* було висловлене прагнення українців Закарпаття про об'єднання з соборною Україною. Він також висловлював прохання допомогти місцевим українцям оволодіти владою в Закарпатті, чого ЗУНР в умовах польсько-української війни була не в змозі зробити (зокрема офіційно визнати українську владу Гуцульської Республіки та включити її до своєї території). Через певний час *С. Ключурак* став уповноваженим представником УНРади ЗУНР–ЗО УНР в Ясіні та *Русько-Української Центральної Народної Ради* в Хусті. У лютому 1919 р. він зустрічався з головним отаманом *С. Петлюрою* й, вочевидь, вони також обговорювали принаймні два питання: допомогу у встановленні української адміністративної влади в Закарпатті та його злуку з УНР.

Згадані події політичної самоорганізації українців викликали велике занепокоєння уряду Угорщини, який окрім певного адміністративного тиску, не міг протидіяти новітньому національно-визвольному рухові, а також з боку найбільш шовіністичних кіл угорського суспільства, москвофільського табору тощо. Проти українських домагань виступало також і угорське духовенство, яке, зокрема, трактувало активізацію русинів-українців не інакше як «русинський бунт». На протигагу українському соборницькому рухові, спрямованому на об'єднання з Великою Україною, мадяронами з ініціативи нового угорського уряду в листопаді 1918 р. в Ужгороді було утворено Угро-руську народну Раду (Рада рутенів Мадярії), яка заявила, що угро-руський народ приєднується до своєї батьківщини – Угорщини й виступає за недоторканість її території.

²⁷ *Верига В.* Визвольна боротьба в Україні. 1914–1923 рр. – Т. 1. – Льв.: Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАНУ, 2005. – С. 400–403.

²⁸ *Ключурак С.* До волі (Спомини). – New-York: Carpathian Alliance, 1978. – С. 134–135.

Аби не втратити українське Закарпаття, угорський уряд схвалив закон про автономію Руського Краю, до складу якого входили комітати: Мараморош, Угоча, Берег, Унг. Приналежність же інших українських місцин мала вирішити Мирна конференція у Парижі. При угорському уряді було створено посаду міністра для справ Руського Краю, яку обійняв відомий політичний діяч А. Штефан. Водночас у Пряшеві під егідою москвофілів було утворено Карпато-руську Народну Раду, лідери якої поширювали в українському середовищі ідею приєднання до Чехо-Словаччини.

Значний вплив на розгортання подій в регіоні справили наступні політичні акції. Серед них – з'їзд представників усього Закарпаття, скликаний 10 грудня 1918 р. за ініціативи щойно сформованого угорського уряду у Будапешті. Як і слід було очікувати, більшість з 500 делегатів були налаштовані лояльно до нової угорської влади і підтримали мадярську владу у напрямі схвалення урядового маніфесту про перебування Закарпаття у складі Угорщині, якому передбачалося надати статус автономії (Руської Крайни). Однак, патріотично налаштована українська громада, на протигагу будапештському з'їзду, скликала 18 грудня 1918 р. у Сиготі з'їзд представників Мараморощини, який обрав *Сигідську (Марамороську) Народну Раду*, яка розпочала підготовку до скликання всенародного конгресу українців у Хусті, призначеного на 21 січня 1919 р.

Незважаючи на намагання угорського уряду запровадити для заспокоєння ситуації ідею автономії українського Закарпаття (Х окремих закон від 24 грудня 1918 р.), за яким до складу «Руської Крайни» передбачалося влучити 4 комітати – Ужгородський, Бережанський, Угочанський та Мараморошський, а інші – Земплинський, Шаришський, Спишський передати словакам, її підтримувало незначне коло української громади. Серед них відверто мадяронська будапештська «Руська Народна Рада» та ужгородська «Рада Угроруського Народу», які намагалися мати бодай «синицю в руці».

Посильну участь у вирішенні долі українського Закарпаття намагалася брати й ЗУНР. Так, у грудні 1918 р., базуючись на соборницьких позиціях, проголошених УНРадою 19 жовтня 1918 р.,

Є. Петрушевич вів нелегкі переговори з урядом Угорщини, який намагався примусити Українську державу зректися Закарпаття. Намагаючись не порушити приязних відносин з Угорщиною, українська сторона все ж наполягала на своєму – приналежність Закарпаття мав визначити всенародний плебісцит і Паризька Мирна конференція²⁹. Однак переговори виявилися безрезультатними. Більше того, угорська влада ввела війська до Ясіні, намагаючись таким чином припинити політичний рух українців-закарпатців. Виходячи з цих обставин ЗУНР, на початку 1919 р. вдалася до рішучих кроків, які мали захистити національні інтереси та кардинальним чином вирішити державницьку проблему в Закарпатті.

Поштовхом до її реалізації стало рішення УНРади у Станіславові 3 січня 1919 р. про об'єднання ЗУНР з УНР. На згаданому історичному засіданні УНРади були гаряче зустрінуті присутні представники від закарпатців (Ясінська Народна Рада), які склали заяву про прагнення прилучитися до Соборної України і висловили прохання у наданні допомоги з боку ЗУНР та УНР у звільненні від угорської влади. Ці побажання були озвучені закарпатською делегацією й на нараді з президентом Є. Петрушевичем. 4 січня 1919 р. народне віче українців у Сиготі ухвалило заяву своїх представників в Станіславові³⁰.

Виходячи з загальноновизнаного на той час принципу права націй на самовизначення, компактного розселення на власних етнічних територіях Закарпаття, українці «де-юре» мали беззаперечне право на власну державність. Мали вони й право на отримання допомоги від суміжної ЗУНР. Однак справа ускладнювалася тим, що західноукраїнська держава в протигагу своїм супротивникам, які претендували на ці терени (Румунія, Чехо-Словаччина), не мала ні міжнародно-дипломатичних важелів впливу, ані могутньої армії на випадок «збирання земель» силою. Тому на той час українське Закарпаття могло розраховувати на допомогу з боку ЗУНР лише у «приватній формі». Відповідні доручення про координацію дій з закарпатськими повстанцями, надання допомоги військовими кадрами (переважно інструкторами) та озброєнням були доручені державному секретареві військових справ

²⁹ Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – Льв.: ОЛІП, 1995. – С. 72.

³⁰ Дорошенко Д. Угорська Україна. – Прага: Вид-во «Всесвіт», 1919. – С. 28–31 Цегельський Л. Від легенд до правди: Спомини про події в Україні, зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. – Нью-Йорк; – Філадельфія, 1960. – С. 241–243.

ЗУНР Д. Вітовському. Ці наміри, про що вказує низка спогадів (зокрема відомого політичного діяча Л. Цегельського), були оповиті таємницею і про них знали далеко не всі члени уряду³¹.

У результаті, на початку січня 1919 р., намагаючись вирішити справу до заключного акту об'єднання з Великою Україною, майже одночасно з Коломиї до Ясіні, в напрямі Сигіт–Хуст та з Станіславова на Мукачеве залізничними шляхами вийшли дві експедиції українських військ. Коломийська група 8 січня 1919 р. взяла участь в українському повстанні в Ясіні та відновленні там *Гуцульської Республіки*, від імені якої відозвою від 10 січня було задекларовано її приєднання до ЗУНР та Соборної України. Намагаючись не довести справи до міжнародного конфлікту, уряд ЗУНР терміново направив до Будапешта ноту, в якій повідомлялося, що вищевказане просування українських військ не спрямоване проти Угорщини, а є превентивною акцією з метою випередити румунську та чеську окупацію, а з Угорщиною ЗУНР і надалі прагне мати дружні відносини й долю українського Закарпаття прагне вирішувати спільно. Тим часом було вирішено продовжити просування українських військ, намагаючись витіснити військові підрозділи угорців та не призводити до сутичок. Одночасно з цим було прийнято рішення повідомити уряди Чехо-Словаччини та Румунії, що українські війська на терені Закарпаття не мають намірів вийти за межі етнічних українських земель³².

Кількатисячне українське формування з буковинських добровольців, міліціонерів та близько 500 військовиків Галицької Армії зайняли адміністративний центр Мараморошу – Сигіт, внаслідок чого фактично було відкрито шлях і до Хуста, де незабаром мав відкритися Всеукраїнський конгрес (Собор) закарпатських українців. Пресові агенції ЗУНР у цей час з великою ейфорією повідомляли, що українські війська у відповідь на звернення народних рад Угорщини зайняли етнічні українські терени Закарпаття³³ з метою завершити його злуку з соборною УНР. Вважалося, що справа приєднання до Української держави Закарпаття є вже доконаним фактом. Однак 17 січня 1919 р. румунські війська перейшли кордон і зненацька заволоділи

Сиготом, примусивши українців з великими втратами відступити³⁴. Намагаючись уникнути військового конфлікту з Румунією, військові підрозділи ГА були терміново відкликані на територію ЗУНР, що, безперечно, значно знизило активність державотворчих процесів на Мароморощині. Станіславська група після звільнення низки населених пунктів та роззброєння угорських частин, теж зазнала поразки під Мукачевим і через тиждень була вимушена повернутися у Галичину.

Дещо пізніше, 19 січня 1919 р. з Самбора для зайняття комітату та міста Ужгород була відправлена третя група. Залога ГА, якій було доведено командуванням, що ця територія вільна від іноземних військових формувань, мала зайняти адміністративний центр і проголосити українську владу згідно з Конституцією ЗУНР та постановою УНРади від 3 січня 1919 р. про об'єднання усіх українських земель у Суверенну Соборну Державу. Отримавши терміновий наказ про виступ у Самборі, де розміщувався Запасний Кош, вдалося сформувати «окупаційний загін» в неповну сотню вояків з одним кулеметом. До речі, помічником командира загону був четар М. Яворський, відомий згодом марксистський історик Радянської України. Однак загін, наштовхнувшись на чеські частини, які за мандатом Антанти окупували частину Закарпаття по демаркаційному кордону Ужок–Ужгород та р. Уж, після безуспішних переговорів був також вимушений повернутися на територію Галичини.

Саме в цей час в Ужгороді велику активність проявили місцеві громадсько-політичні угруповання українців та представники американської еміграції, які розпочали практичні кроки по зближенню з Прагою. На випадок наступу реакції в Угорщині, *Ужгородська Рада*, бажаючи захистити свої мінімальні права на автономію міжнародними гарантіями, які передбачалося отримати від паризької Мирної конференції, звернулася на початку січня 1919 р. до уряду Чехо-Словаччини про зайняття Закарпаття своїми військами.

Таким чином, січнева спроба ЗУНР блискавичним рейдом допомогти закарпатським українцям у національному звільненні й захистити кордони української державності зазнала поразки. Її причина полягала не лише у нечисленності

³² Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали. – Т. 2. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – С. 57–58.

³³ Нове життя (Станіславів). – 1919. – 17 січня.

³⁴ Куциньський А. Закарпаття в боротьбі (Спогад). – Буенос-Айрес: Вид-во Ю. Середяка, 1981. – С. 26–27.

експедиційних військ (в умовах пасивних дій Угорщини та досить компактного розселення українців це, можливо, було не головним), але й у відсутності на тлі антиукраїнської пропаганди зв'язку та координації дій з місцевими громадсько-політичними силами, селянством, зокрема, на Мукачівському та Ужгородському напрямках, які не підтримали підрозділи Галицької Армії³⁵. Однак, головною причиною невдачі зазначених зусиль уряду ЗУНР, окрім відомого фактора перебування угорських військ, стала окупація краю регулярними військами Румунії та Чехо-Словаччини, що супроводжувалася політичною підтримкою й тиском держав Антанти, які виявилися непереборним заборолом українському державницькому поступу у цьому регіоні.

Тим не менш, незважаючи на військові дії та окупацію іноземними військами на *Загальному Соборі всіх русинів, що живуть в Угорщині* (Хуст, 21 січня 1919 р.) 420 делегатів, що представляли 429 тис. українців (з комітетів Мараморош, Угоча, Берег, Шариш, Земплин, Спиш, Абауй, Торна), було прийнято рішення, відповідно до «14 пунктів» В. Вільсона, про скасування закону угорського уряду щодо Руського Краю та про приєднання Закарпаття до Соборної України без жодних застережень. Зокрема в *Ухвалі Всенародних зборів угорських українців* від 21 січня 1919 р. зазначалося, що «Всенародні Збори угорських українців з дня 21 січня 1919 р. ухвалюють з'єдинення комітетів: Мараморош, Угоча, Берег, Унг, Земплин, Шаріш, Спіж і Абауйторпа з Соборною Україною, просячи, щоби нова держава при виконанні сеї злуки узглядила окреміше положення угорських Українців»³⁶.

На цих Зборах українці Закарпаття заявили також, що вони не визнають «десятого закону» про «Руську Країну», даного в Будапешті у 1918 р., бо ухвалено його без волі народа і без його заступництва»³⁷. Відтак Збори постановили, що український народ не вишле своїх послів до угорського парламенту. Було також оголошення загального прохання, аби українське військо (Галицька Армія) обсадило комітати, заселені українцями, і щоби захистило населення Закарпаття. При цьому Всенародні Збори приві-

тали усі визволені народи Австро-Угорщини: чехо-словаків, балканських слов'ян («Юго-Слав'ян»), румунів, поляків і німців, а також мадярський народний уряд, який, «стоячи на демократичних основах», визнав право самовизначення народів і не вживав «ніяких насильств проти політичного організування українського народу і проти висловлення його правдивої волі»³⁸. Було висловлено подяку й усім державам Антанти та їх союзникам, «що боронили демократичний дух і вибороли пригнобленим народам свободу», та прохання допомогти втілити у життя прагнення і ухвалені рішення закарпатських українців.

Всенародні Збори обрали «для ведення справ українського народу» *Центральну Народну Раду* зі 100 членів і надали їй повноваження заступати угорських українців усе і всюди, де цього буде потрібно перед усіма народами, і збити усе, «що кожного часу в інтересі українського народу вважає за потрібне»³⁹. Окрім обрання Центральної Української Народної Ради в Угорщині на чолі з *Михайлом Брацайком*, Собором була також сформована делегація до Києва у справі об'єднання. При цьому було висловлене прохання до лідерів української держави у Києві про надання термінової допомоги. Але, як відомо, ні УНР, ані ЗУНР – ЗО УНР на військовому та дипломатичному рівні, крім деякої допомоги продовольством Гуцульській Республіці, дієвого сприяння державотворчим процесам у Закарпатті надати не могли.

Відтак іноземні (чеські та румунські) війська окупували територію Закарпаття (принагідно нагадаю, румунами було окуповано й анексовано українські Буковина та Бессарабія). Приводом до інтервенції послуговували окремі статті Версальської та Сен-Жерменської мирних угод між Антантою та Центральними державами, відповідно до яких західноукраїнські землі передавалися на автономних засадах тим національними державами, які утворилися на терені колишньої Австро-Угорської імперії.

При цьому слід зауважити, що єдина незалежна українська територія в Закарпатті – *Гуцульська Республіка з центром у Ясіні на Маро-морощині*, проіснувала ще до середини 1919 р.

³⁵ Ключурак С. До волі (Спомини). – New-York: Carpathian Alliance, 1978. – С. 151.

³⁶ Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. – Відень: Український соціологічний інститут, 1922. – С. 59–60.

³⁷ Там само.

³⁸ Там само.

³⁹ Там само.

Це було національне адміністративно-політичне утворення з відповідними державними ознаками – своєю законодавчою та виконавчою владою, народною «армією» (400 міліціонерів), самодостатнім господарським та культурним життям. Прапор республіки був синьо-жовтий.

До законодавчого органу – *Гуцульської Народної Ради* – входили українці, німці та євреї. У Республіці, яка поширювалася на терени навколо Ясіня з 20-тисячним населенням, вільно вживалися угорські крони та українські гривні, у школах було запроваджено українську мову навчання. Після окупації Гуцульської Республіки військами Румунії частина гуцулів перейшла до Галичини, утворивши у складі ГА бойову Гуцульську сотню. У подальшому гуцульський курінь приймав участь в охороні урядів УНР та ЗО УНР у Кам'янці-Подільському, воював у складі Діючої армії УНР⁴⁰.

У зв'язку з вибухом угорської соціалістичної революції та утворенням Угорської Радянської Республіки державотворчий процес в Закарпатті протягом березня–квітня 1919 р. розвивався за цілком новим сценарієм. Радянський уряд Республіки, виходячи з гасла самовизначення всіх народів Угорщини, проголосив державну автономію Руського Краю. У краї розпочався процес соціалістичних перетворень, до яких широко залучилося і місцеве українське населення. Зокрема, було сформовано Закарпатську червону гвардію, яка нараховувала понад 6 тис. бійців й відзначилася в боях проти іноземної інтервенції. Однак вже на початку травня 1919 р. Закарпаття було цілковито окуповане військами Чехо-Словаччини та Румунії.

У цей час визначальну роль у втіленні державотворчих прагнень українців Закарпаття все більше починає відігравати чисельна українська еміграція в США. Ще у липні 1918 р. на з'їзді представницького органу – Ради Американських Русинів (Народна рада Русинів Злучених Держав, Гомстед, 23 липня 1918 р.) була висловлена думка, що у разі неможливості здобуття політичної незалежності (або автономії) Закарпаттю, слід прагнути до об'єднання з Галичиною та Буковиною в одній державі. Однак, коли ці вимоги у жовтні 1918 р. були доведені до президента США В. Вільсона, то з його боку вони були розцінені

як непрактичні. Він же підштовхнув українське представництво в США до вступу до Середньоєвропейського демократичного союзу, головою якого був Т. Масарик⁴¹. Під безпосереднім впливом чесько-словацького політичного союзу, політика українсько-чеського зближення, що була проголошена на з'їзді американської Ради в Скрентоні (12 листопада 1918 р.), призвела до листопадового плебісциту української громади США, який пройшов під гаслом: «Угро-руська країна буде незалежною державою в етнографічних кордонах у федерації з Чеською Республікою». По питанню ж щодо державності Угорської Русі голоси плебісциту (про що було без промедління повідомлено телеграфом чеським дипломатам у Париж) поділилися наступним чином: з загальної кількості в 1 тис. 113 осіб – 732 (66%) висловилися за прилучення Закарпаття до Чехо-Словаччини, 310 (28%) – за злуку з Україною, 12 (1%) – за злуку з ЗУНР, 10 (до 1%) – за об'єднання з Росією⁴².

Такий несподіваний вибір пояснювався не лише браком інформації про державне будівництво в ЗУНР, що надходили скупими і далеко не завжди об'єктивними телеграфними повідомленнями, але й впливами Т. Масарика серед карпато-українців США, який запевняв про можливість забезпечити національно-державні права українців у складі Чехо-Словаччини. Українська еміграція в США й надалі намагалася впливати на події в Закарпатті у відповідному напрямі.

В умовах безнадії на об'єднання з Великою Україною та перспективи бути розчленованими між різними державами у травні 1919 р. Ужгородська, Пряшівська та Хустська Народні Ради об'єдналися у *Центральну Руську Раду* в Ужгороді, яка 8 травня 1919 р. проголосила злуку з Чехо-Словаччиною на правах національної, культурної та господарської автономії. Одночасно з цією широко відомою подією, 7 травня у Станіславові, до якого наближалися польські війська, відбувся з'їзд представників 62 громад Закарпаття. Зібрання винесло резолюцію домогатися на Мирній конференції в Парижі приєднання русинів-українців до України, виведення з її території угорських, а також чеських та румунських окупаційних військ.

Проте, Антанта на той час переймалася іншою проблемою – збройною інтервенцією проти

⁴⁰ *Верига В.* Визвольна боротьба в Україні. 1914–1923 рр. – С. 407.

⁴¹ *Оршан Я.* Закарпаття. – С. 2.

⁴² *Химинець Ю.* Мої спостереження із Закарпаття. – Нью-Йорк, 1984. – С. 18.

Угорської Радянської Республіки. Виходячи з власних геополітичних інтересів, без участі українців згодом була вирішена й доля усього Закарпаття. Рішенням Паризької мирної конференції основна частина краю була приєднана до Чехо-Словаччини, інша – до Румунії. Таким чином, за збігом обумовлених обставин як внутрішнього характеру, так і несприятливих зовнішніх чинників, встановлення української державності в Закарпатті протягом 1918–1919 рр. зазнало поразки, відтермінувавши питання про національне звільнення українців у цьому регіоні ще на декілька десятиліть.

Акт Злуки УНР і ЗУНР: втілення і крах ідеалу Соборної України

Як вже зазначалося вище, 18 жовтня 1918 р. у Львові сформувалася Українська Національна Рада (УНРада) на чолі з Є. Петрушевичем⁴³, яка взяла у свої руки провід національно-визвольним рухом у західноукраїнських землях. Наступного дня (19 жовтня) вона проголосила, що Східна Галичина, Північна Буковина та Закарпаття, які «творять цілісну українську територію, уконституїуюються... як Українська Держава».

Слід зауважити, що назву «Українська Держава» для молодого державного утворення в Західній Україні було обрано не випадково, а з огляду на вже існуючу Українську Державу в Наддніпрянській Україні на чолі з гетьманом П. Скоропадським. Таким чином західні українці ототожнювали себе як єдиний організм з усім українством зі столицею у Києві та з перспективою, в разі зміцнення гетьманської Української Держави, об'єднання з нею. В іншому ж випадкові, мали б існувати два окремих українських державних організми⁴⁴.

6 жовтня 1918 р. на урочистому відкритті Державного Українського університету у Києві велике враження на присутніх справила коротка промова представника західноукраїнських земель, члена австрійського парламенту д-ра Л. Цегельського, який зокрема виголосив: «Переповнене моє серце почуттям радості і триумфу! Сьогодні положено найкращий камінець під будучину українського народу. Українська

нація прилучилася до європейської культури, і це прилучення є найкращою запорукою, що Україна не загине. Я вірю, я певен в тому, що ви, браття, пригорнете й нас, галичан, до себе...»⁴⁵. Злука двох частин одного народу закономірно мусила настати, її передчуття вже віяло у повітрі.

1 листопада 1918 р. у Львові перемогло збройне повстання, внаслідок якого заступник урядового намісника Галичини та делегація УНРади підписали акт про передачу останній всієї повноти влади. 3 листопада 1918 р. на 10-тисячній українській маніфестації в Чернівцях УНРаді було передано всю повноту влади у Буковині⁴⁶. Листопадовий чин, цей державотворчий переворот на наших західних землях, змобілізував, об'єднав та згармонізував галицьких українців, тобто всі їхні партії, в одну українську державницьку громаду, чого не можна було ніяк довершити у Великій Україні. Українці Галичини одразу ж заявили про намір творити національну державність та інкорпоруватися у єдину соборну структуру з Гетьманатом, який існував тоді в Наддніпрянській Україні. Перші листівки учасників листопадового чину заявляли про проголошення на західних землях Української Держави, адже саме таку офіційну назву мала гетьманська держава по обидва береги Дніпра зі столицею у Києві. Проте перебіг зовнішніх військово-політичних обставин і внутрішньої соціально-політичної ситуації кардинально змінили шлях об'єднавчих тенденцій і намірів усіх суб'єктів тогочасного українського політикуму.

Тим часом у Наддніпрянщині радикальна соціалістична опозиція готувалася до повалення Гетьманату П. Скоропадського. 5 листопада УНРада вислала до Києва двох представників (О. Назарука і М. Шухевича) із завданням встановити контакт з гетьманським урядом, отримати від нього допомогу (перш за все військову) і визначитися щодо якнайшвидшого об'єднання західноукраїнських земель з Наддніпрянською Україною. 6 листопада 1918 р. О. Назарук та М. Шухевич були прийняті гетьманом П. Скоропадським. Делегати просили у керівника Української Держави допомоги у протидії полякам.

⁴³ Нова Рада. – 1918. – 1 листопада (19 жовтня).

⁴⁴ Цегельський Л. Від легенд до правди: Спомини про події в Україні, зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. – Нью-Йорк; – Філадельфія, 1960. – С. 29–31.

⁴⁵ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. II. – К.: Темпора, 2002. – С. 246.

⁴⁶ Нова Рада. – 1918. – 28 (15) листопада.

Уряд гетьмана, згідно бюджетного зведення, виділив з державної скарбниці графою надзвичайних видатків в допомогу Західній Українській Республіці 6 млн. крб, кілька вагонів одягу, взуття, зброї, цукру, 10 млн. австрійських крон⁴⁷. Крім того, нелегально в розпорядження Галицької армії було надано летунську сотню⁴⁸. Також перейти кордон на допомогу західним українцям було запропоновано й Окремому загоні Січових стрільців з бронев автомобілями та важкою артилерією⁴⁹. Проте самі Січові стрільці, готуючись у той час до повстання проти гетьмана, відмовилися їхати в Галичину⁵⁰.

У наддніпрянських газетах з'явилися оголошення із закликами творити добровольчі загони й подаватися на захід у допомогу братам-українцям, створювалися збірні пункти тощо. «Ми мусимо негайно взяти в руки зброю і з зброєю в руках або померти, або добути волю нашому народу, – виголошувалося в одному з них. – Ви знаєте що робиться в Галичині. Нема чого чекати, ні допомоги, ні поради нам не буде ні від кого. Згадайте, милі браття, як недавно, тут над Дніпром в тяжку годину всі галичане-вояки і просто горожане брати й сестри разом до зброї стали і спасли від смррти не тільки тисячі людей але й саму державу... Згадайте поміч їх весь час в будові України. Прийшла черга до нас. Ми мусимо віддячити їм не словом, не хвалюбою; а виступом фактичним зі зброєю в похід. Отож, брати, не гайте часу, записуйтеся найшвидше в охочі полки, а Ви землі козачої краса, найкращі сестри, записуйтеся в сестри «Червоного Хреста»»⁵¹.

Утім на той час, зважаючи на зміну зовнішньополітичної ситуації навколо України взагалі й Гетьманату зокрема, а також з огляду на загострення соціально-політичної боротьби всередині країни, офіційний Київ за тих умов не міг дозволити собі легально прийняти Західну

Україну в лоно єдиної державності. До того ж провідникам української національної революції в Західній Україні стало відомо, що у Великій Україні незабаром вибухне повстання під проводом Директорії й з Січовими стрільцями в авангарді. Тож ставало зрозумілим, що гетьманську владу, яка без підтримки німецьких військ була практично беззахисною, найімовірніше буде повалено. Відтак наддніпрянської Української Держави не стане, а має знов відродитися Українська Народна Республіка (УНР).

За таких умов, 9 листопада 1918 р. на засіданні Української Національної Ради було вирішено дати державі іншу назву – Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР). Того ж дня УНРадою було сформовано вищий виконавчий і розпорядчий орган – тимчасовий Державний секретаріат (Рада державних секретарів) на чолі з К. Левицьким. Наступного дня, 10 листопада, він склав урочисту присягу на вірність українському народові і державі. Українська Національна Рада визначила йому чітку лінію дальшого державного будівництва: вжити усіх необхідних заходів «для з'єднання всіх українських земель в одну державу», не ізолюватися від вже існуючої на сході Української держави, шукати шляхів для утворення єдиної соборної Української держави й до об'єднання усіх українських земель, усього українського народу. Про негайне об'єднання не йшлося з огляду на невизначеність політичного становища в Наддніпрянській Україні.

Тим часом 13 листопада 1918 р. в Наддніпрянській Україні було утворено Директорію, яка очолила протигетьманський виступ Січових стрільців, а згодом й повносяжне народне повстання⁵². У цей час становище ЗУНР почало погіршуватися. Під тиском поляків УНРада (законодавчий орган) і Державний секретаріат (уряд)

⁴⁷ Цегельський Л. Від легенд до правди: Спомини про події в Україні, зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. – С. 194; Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського. – Хутір діда Петра (США), 1973. – С. 233.

⁴⁸ Гай-Нижник П. Перша летунська сотня Української Галицької армії // Батьківщина (Київ). – 1998. – № 1778. – Вересень. – С. 4.

⁴⁹ Цегельський Л. Від легенд до правди: Спомини про події в Україні, зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. – С. 15–22.

⁵⁰ Назарук О. Рік на Великій Україні. – Відень, 1921. – С. 6–7; Костицький М. В., Тищик Б. Й. Західно-українська Народна Республіка (1918–1923 рр.). – Льв., 1992. – С. 49

⁵¹ Нова Рада. – 1918. – 9 листопада.

⁵² Гай-Нижник П. П. Повалення Гетьманату П. Скоропадського: підготовка та здійснення (1918 р.) // Гілея. – 2011. – Вип. 47 (№ 5). – С. 18–29; – Вип. 48 (№ 6). – С. 88–99; – Вип. 52 (Спецвипуск). – С. 5–15.

ЗУНР переїхали зі Львова до Тернополя, а потім – до Станіславова. Незважаючи на складне становище обох нових національних державних утворень, їхнє керівництво продовжувало справу об'єднання України. Провідна роль у цій історичній справі належала діячам Наддністрянської України. Розуміючи, що воз'єднання могло реалізовуватися тільки на ґрунтовних правових засадах, Державний секретаріат ЗУНР виробив проект попереднього договору і спрямував до Директорії, яка перебувала на той час у Фастові, свою уповноважену делегацію (Д. Левицького і Л. Цегельського). У той же час, 30 листопада 1918 р. у Києві О. Колесса від імені УНРади зробив офіційну заяву гетьманові П. Скоропадському про утворення самостійної Української Держави на західних українських землях.

Після докладного обговорення проекту Директорія і делегація ЗУНР 1 грудня 1918 р. на станції Фастів (Київщина) у залізничному вагоні підписали *Передвступний договір між Українською Народною Республікою й Західно-Українською Народною Республікою про злуку обох українських держав в одну державну одиницю*, в якому, зокрема, зазначалося:

«1. Західно-Українська Народня Республіка заявляє цим непохитний намір злитись у найкоротшім часі в одну велику державу з Українською Народною Республікою – значить заявляє свій намір перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усією територією й населенням, як складова частина державної цілості, в Українську Народню Республіку.

2. Українська Народня Республіка заявляє цим рівнож свій непохитний намір злитись у найкоротшім часі в одну державу з Західно-Українською Народною Республікою – значить заявляє свій намір прийняти всю територію й населення Західно-Української Народньої Республіки, як складову частину державної цілості, в Українську Народню Республіку»⁵³.

Представники обох сторін заявили, що цим передвступним договором вважають себе взаємозобов'язаними у найкоротшому часі укласти державну злуку аби щонайшвидше утворити справді одну неподільну державну одиницю.

«Західно-Українська Народня Республіка, – говорилося далі у передвступному договорі, – з огляду на витворені історичними обставинами, окремими правовими інституціями та культурними й соціальними ріжницями окремішності життя на своїй території й її населення, як будучій частині неподільної Української Народньої Республіки, дістає територіяльну автономію, котрої межі означить у хвилі реалізації злуки обох Республік в одну державну цілість окрема спільна комісія за ратифікацію її рішень компетентними законодавчими й правительственими державними органами обох Республік. Тоді також установлені будуть детальні умовини злуки обох держав»⁵⁴.

Цей договір було списано у двох примірниках (у двох окремих оригіналах), призначених по одному для урядів кожної з обох держав. Він міг бути опублікований за згодою обох урядів, тобто – Директорії УНР й Ради державних секретарів ЗУНР. Від імені Директорії договір підписали її члени В. Винниченко (як голова), О. Андрієвський, Ф. Швець, С. Петлюра (як головний отаман), а від імені уряду ЗУНР – повновласники Ради державних секретарів Л. Цегельський та Д. Левицький. При цьому належить зауважити, що ЗУНР зберігала за собою права «територіяльної автономії, котрої межі означить в хвилі реалізації злуки обох республік в одну державну цілість окрема спільна комісія за ратифікацією її рішень компетентними правительственими державними органами обох Республік. Тоді, – як акцентував В. Винниченко, – також установлені будуть умовини злуки обох Держав»⁵⁵.

14 грудня 1918 р. гетьман П. Скоропадський зрікся влади, а вже 19 грудня 1918 р. до Києва урочисто в'їхала Директорія. На історичній арені знову була відновлена Українська Народна Республіка. По той же бік Збруча, 3 січня 1919 р. на сесії УНРади у Станіславі було прийнято *Ухвалу «Про злуку Західно-Української Народньої Республіки з Українською Народною Республікою» в «одну, одноцільну, суверенну Народню Республіку»*, тобто було ратифіковано фастівську угоду від 1 грудня 1918 р.⁵⁶

⁵³ Винниченко В. Відродження нації. – Ч. III. – Київ; – Відень, 1920. – С. 254–256.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Відродження. – 1918. – 28 (15) грудня.

⁵⁶ Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народньої Республіки. – 1919. – № 1. – 31 січня. – С. 1.

Про цей факт державний секретар військових справ ЗУНР Д. Вітовський негайно повідомив керівництво УНР: «До Головного Отамана Українського Республіканського війська С. Петлюри. Київ. Із Станіслава. 3/1. Українська Національна Рада Західно-Української Народної Республіки на засіданні дня 3-го січня одногослосно ухвалила й торжественно проголосила прилучення своєї території до Укр[аїнської] Народної Республіки в одну одноцільну Українську Народню Республіку. Хай злука, спаяна спільною пролитою кров'ю обох бувших Республік, довершить мрію і щастя робочого українського народу»⁵⁷. На тому ж таки засіданні УНРади було також обрано делегацію з представників Галичини, Буковини і Закарпаття у кількості 36 осіб на чолі з Л. Бачинським (Л. Бачинський, Л. Цегельський, Р. Перфецький, С. Вітик, письменник В. Стефаник та інші), яка прибула до Києва 16 січня і взяла участь у спільних засіданнях Директорії та Ради народних міністрів УНР⁵⁸.

11 січня 1919 р. газети опублікували офіційне звернення голів усіх гілок влади ЗУНР до Директорії УНР з повідомленням про ратифікацію Західною Україною фахівських домовленостей⁵⁹. 16 січня 1919 р. до столиці України було надіслано офіційне звернення голів усіх гілок влади ЗУНР до Директорії УНР з повідомленням про ратифікацію Західною Україною фахівських домовленостей. У цьому зверненні під назвою «До Світлої Директорії Української Народної Республіки у Києві», підписаному в Станіславі представниками усіх гілок влади ЗУНР (за президію Української Національної Ради звернення підписали Л. Бачинський та С. Левицький, а за Раду державних секретарів – її президент С. Голубович та державний секретар і управитель закордонних справ Л. Цегельський). У зверненні верховна влада ЗУНР повідомляла Директорію УНР:

«Президія Національної Ради і Рада Державних Секретарів Західно-Української Народної Республіки мають честь подати отсим до відома Світлої Директорії і Правительства Української Народної Республіки, що Українська Націо-

нальна Рада, яко найвищий законодавчий орган Західно-Української Народної Республіки, на торжественнім засіданні в Станіславі, дня 3 січня 1919 року, одногослосно рішила, що слідує:

«Українська Національна Рада, виконуючи право самовизначення Українського Народу, проголошує торжественно з'єднання з нинішнім днем Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою в одну одноцільну, суверенну Народню Республіку.

Зміряючи до найскоршого переведення цієї злуки, Українська Національна Рада затверджує передвступний договір між Західно-Українською Народною Республікою і Українською Народною Республікою дня 1 грудня 1918 року у Хвастові та поручає Державному Секретаріатові негайно розпочати переговори з Київським правительством для офіналізації договору про злуку.

До часу, коли зберуться Установчі Збори об'єднаної Республіки, законодавчу владу на території бувшої Західно-Української Народної Республіки виконує Українська Національна Рада.

До того самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріат, установлений Українською Національною Радою як її виконавчий орган. Підписані Президія Української Національної Ради та Рада Державних Секретарів подають се до відома Верховної Української Народної Республіки через окрему торжественну депутацію, зложеною з представників усіх державних чинників і усіх кругів населення Західно-Української Народної Республіки, а заразом висилають окремому комісії, що має з правительством Української Народної Республіки увійти в близкі переговори що до способу зреалізації вище наведеної ухвали»⁶⁰.

22–24 січня 1919 р. за сценарієм І. Огієнка у Києві відбулися *всенародні свята з нагоди річниці IV Універсалу УНР і народження Соборної України*. З цього приводу Директорія видала Універсал, у якому говорилося: «Від нині воедино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України – Західно-Українська Народня Республіка (Галичина, Буковина,

⁵⁷ Нова Рада. – 1919. – 5 січня (23 грудня).

⁵⁸ Матейко Р. Галицькі лицарі волі. Українські визвольні змагання на Тернопільщині 1900–1920 років у контексті історії України. – Тернопіль: Принтер-інформ, 2002. – С. 89.

⁵⁹ Нова Рада. – 1919. – 11 (24) січня.

⁶⁰ ЦДАВО України, ф. 1429, оп. 1, спр. 5, арк. 5; Нова Рада. – 1919. – 11 (24) січня.

Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна...». Представниками від ЗУНР на святі були: Л. Бачинський, Л. Цегельський та С. Вітвицький⁶¹. Ідея соборності українських земель стала дійсністю⁶².

22 січня 1919 р. з самого ранку у столиці тривали приготування до свята. День був морозний, дерева вкрито інеєм. Будинки, надто на прилеглих до Софіївського майдану вулицях, декорувалися українськими прапорами, килимами і полотнищами з яскравими українськими візерунками. Особливо гарно задекоровано Софійську площу та сусідні вулиці. З-поміж них вирізнявся будинок, де містилася центральна контора телеграфу, та дім Київського губерніального земства. Тут на балконах були вивішені портрети і погруддя Тараса Шевченка, прибрані національними стрічками, а також прапори. На Триумфальній арці при вході з Володимирської вулиці до Софійської площі красувалися старовинні герби Наддніпрянської України й Галичини. По всьому майдані на стовпах височіли герби чи не усіх українських губерній і святочні плакати.

Об одинадцятій ранку під звуки музики почали маршувати на майдан українські піхотні частини, артилерія та самострільні команди, котрі стали шпалерами з усіх чотирьох боків площі. За військом рушили люди, зібралася велика кількість народу, заповнила всю площу й сусідні вулиці. Чимало з присутніх забралися на дерева, щоб звідти краще побачити дійство. Розміщенням делегацій по місцях та всім церемоніалом свята завідував артист М. Садовський. Незабаром поперед війська стали нові шерехи з учнів, котрі в супроводі вчителів прийшли з національними прапорами і плакатами. З численних делегацій, що прибули на урочистості, першими з'явилися службовці залізниць з великим транспарантом, на якому було написано: «Слава українським Героям!» Опісля надійшли делегації від міністерств та інших установ, були хресні ходи з усіх київських церков. Духовенство зібралася у Софіївському соборі на Службу Божу. Її правив єпископ черкаський Назарій. На майдані ставало дедалі тісніше⁶³.

О 12-й годині у Києві на Софіївському майдані у святковій обстановці (день був оголошений вихідним) відбулася урочиста церемонія Злуки. З Софіївського собору під звуки дзвонів з Мазеписької дзвінниці та гук гармат з Печерська вийшло численне духовенство з іконами та хоругвами на чолі з архієпископом Агапітом й зайняло місця навколо зведеного на майдані аналоя. У церковній процесії архієпископ катеринославський Агапіт і єпископи: мінський Георгій, вінницький Амвросій, черкаський Назарій, канівський Василь, уманський Дмитрій.

О 12 год. 25 хв. дня загравав оркестр й залунали захоплені вигуки «Слава!». На майдан прибули члени Директорії у повному складі й делегація від ЗУНР (з представників Галичини, Буковини і Закарпаття), які зайняли відведені для них задалегідь місця. В. Винниченко та С. Петлюра приїхали разом в одному автомобілі. Поряд з ними розташувалися члени Ради народних міністрів УНР на чолі з В. Чехівським, увесь склад дипломатичного корпусу, що перебував у Києві, представники Українського національного союзу, найвищі цивільні та військові достойники, делегати Всеукраїнського Трудового конгресу та інші присутні гості та мешканці столиці.

Військовий оркестр загравав Національний Гімн «Ще не вмерла Україна!». *Акт Соборності* розпочав своїм привітанням представник Української Національної Ради, голова делегації ЗУНР Лев Бачинський. Коли вгамувалися вітальні крики й вигуки, представник ЗУНР д-р Лонгин Цегельський у присутності багатьох тисяч людей зачитав Ухвалу Президії Української Національної Ради і Державного секретаріату від 3 січня про волю ЗУНР об'єднатися в одну Українську соборну державу. Цю заяву всі учасники сприйняли довготривалими оплесками й вкрили вигуками «Слава!». За цим д-р Олесьницький зачитав цей же текст французькою мовою. Далі запальну промову виголосив голова Директорії УНР Володимир Винниченко.

Коли вгамувалися вигуки «Слава!», член Директорії проф. Федір Швець зачитав Універсал Директорії до народу українського, підписаний усіма її членами 22 січня:

⁶¹ Андрієвський В. З минулого. – Т. II. – Берлін, 1921. – С. 102–112.

⁶² Гай-Нижник П. ЗУНР – ЗО УНР: становлення органів влади і державного управління (1918–1919 рр.). – К., 2018. – 146 с.; Haj-Nizsnyk P. A ket orszagresz egyesulese: az egyseges Ukrajna eszmejenek megvalosulasa es csodje // Hromada. – 2009. – № 1 (99). – januar–februar; – № 2 (100). – marcius–aprilis.

⁶³ ЦДАВО України, ф. 3505, оп. 1, спр. 136, арк. 1–1 зв.

«Іменем Української Народньої Республіки Директорія оповіщає народ Український про велику подію в історії землі нашої української.

3-го січня 1919 року в м. Станиславові Українська Національна Рада Західної Української Народньої Республіки, як виразник волі всіх українців бувшої Австро-Угорської імперії і як найвищий їх законодавчий чинник, торжественно проголосила злуку Західної Української Народньої Республіки з Наддніпрянською Народньою Республікою – в одноцільну, суверенну Народню Республіку.

Вітаючи з великою радістю цей історичний крок західних братів наших, Директорія Української Народньої Республіки ухвалила тую злуку прийняти і здійснити на умовах, які зазначені в постанові Західної Української Народньої Республіки від 3-го січня 1919 року.

Од нині во-єдино зливаються століттям одірвані одна від одної частини єдиної України – Західно-Українська Народня Республіка (Галичина, Буковина; Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна.

Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України.

Од нині є єдина незалежна Українська Народня Республіка.

Од нині народ Український, визволений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднаними дружніми зусиллями всіх своїх синів будувати нероздільну, самостійну Державу Українську на благо і щастя всього її трудового люду»⁶⁴.

Після цього архієпископ Агапіт відслужив з духовенством молебень у намірах українського народу й Української держави. Відбувся військовий парад Січових стрільців, якими командував полковник Євген Коновалець. Після урочистої військової маршової ходи, у своєму виступі Симон Петлюра, зокрема, виголосив до людної: «Громадяне! Тільки тоді ми будемо кричати «Слава!» вільними грудьми, коли зміцнимо нашу владу, коли настане спокій нашій землі. Всі, як один чоловік, станьте плечем до плеча на оборону рідного краю від ворогів наших. Я як

Отаман всього війська Українського кажу вам, що зо всіх боків оточені ворогами. Не слів, а діла чекає від вас Українська Народня Республіка. Доведіть своєю чесною роботою свою любов до неї, доведіть, що ви гідні сьогодняшнього свята. Я сам буду кричати з вами «Слава!», коли ні одного ворога не буде на нашій території. Перед вами пройшло Українське Республіканське Військо, котре не щадить свого життя й сил у боротьбі з ворогами. Допоможіть же і ви йому одержкою, харчами. Підтримайте ж Республіку, котрій ви кричите «Слава!», не словом, а ділом».

Наступного дня, 23 січня, у столиці розпочав свою роботу Конгрес Трудового народу України, який відкрився з оголошення тих самих документів. Конгрес одноголосно ратифікував Універсал Злуки⁶⁵. На знак цілковитої згоди депутати повставали з місць, аплодуючи.

Відлуння прийняття Акту Злуки святочною хвилиною прокотилося містами, містечками і селами усієї України, в яких громадяни об'єднаної Української Держави відзначали День відновлення її Соборності.

28 січня 1919 р. в Універсалі Трудового Конгресу України до українського народу з цього приводу, зокрема, зазначалося: «Вся вища влада на Україні, на час перерви засідань Трудового Конгресу, має належати Директорії, котра доповнюється представником од Наддніпрянської України (Галичини, Буковини і Угорської України), акт з'єднання з якою затверджено на першому засіданні Конгресу 24 сього січня»⁶⁶. Членів УНРади було обрано до Президії Трудового конгресу (Т. Старуха – від галицьких партій, С. Вітика – від українських соціал-демократів) та введено до його комісії (Т. Старуха, І. Калиновича, П. Шекерика-Дониківа). До складу Директорії було введено голову УНРади Євгена Петрушевича, а членів УНРади – А. Крушельницького, О. Назарука, Л. Цегельського, О. Безпалка та В. Темницького було призначено міністрами Української Народньої Республіки. Після Акту соборності ЗУНР ставала Західною областю УНР (ЗО УНР).

Золотий лев на блакитному тлі, як герб

⁶⁴ Там само, ф. 1429, оп. 1, спр. 5, арк. 5; Нова Рада. – 1919. – 11 (24) січня

⁶⁵ *Мазена І.* Україна в огні і бурі революції. – Т. 3. – Прага, 1942. – С. 168–169.

⁶⁶ Вістник Української Народньої Республіки. – 1919. – Ч. 4. – 7 лютого.

⁶⁷ Голова Комісії – головуючий справами мистецтва та національної культури П. Дорошенко, члени: представник УАН, академік О. Левицький, ректор Української Академії мистецтва проф. Г. Нарбут, проф. Г. Павлуцький, П. Зайцев, М. Біляшівський та В. Модзалевський (в. о. секретаря комісії).

ЗУНР, поступився тризубові. Утім 21 січня 1919 р., у переддень ухвалення Акту Злуки, на своєму першому засіданні Комісія у справах вироблення проекту герба Української Народної Республіки⁶⁷ дійшла висновку, що в гербі Соборної України необхідно зафіксувати емблеми обох республік – УНР і ЗУНР, а також знак Київської Русі й голуба з оливковою гілкою як символом замирення. Герб мав би виглядати так: щит розтятий, у золотому полі козак з рушницею в синій одежі, у синьому полі золотий лев, посередині синій щиток із золотим знаком князя Володимира, у нашоломнику – летить голуб з галузкою оливки, а замість намету – картуш у стилі українського бароко. Пропонувалося також додати герби Буковини, Слобожанщини та інших земель⁶⁸.

Тим часом Трудовим конгресом було вирішено, що Декларацію про Злуку у майбутньому мають затвердити Всеукраїнські Установчі збори, які передбачалося скликати найближчим часом з території всієї України. До того часу ЗО УНР залишалася при власних законодавчих та адміністративно-виконавчих органах влади – УНРаді й Державному секретаріаті. Було погоджено військове командування на фронтах, введено спільну валюту, створено окреме Міністерство для справ ЗО УНР, а також обрано спільну делегацію на Паризьку мирну конференцію. Навесні, 30 березня 1919 р. відбулася нотифікація об'єднання офіційною делегацією Соборної УНР послам усіх держав, що були акредитовані у Відні.

Однак об'єднання УНР і ЗУНР в одну державу через низку обставин тоді не було доведено до логічного завершення. Юридичний і прависильний Акт Злуки по факту dokonano не означав реального злиття двох суб'єктів угоди в єдину державну структуру. Не стала Соборна УНР після злуки ні унітарним державним утворенням, ані федеративним. ЗО УНР зберегла за собою власні органи законодавчої та виконавчої влади з чітко окресленими обсягом і напрямів їхніх повноважень. Влада Директорії УНР й надалі обмежувалася територією на схід від річки

Збруч. Кожне з державних утворень продовжувало розпоряджатися власними військами, дії яких, щоправда певним чином співкоординувалися обома командуваннями та урядами. Крім того, де-юре остаточне рішення про зазначене державне злиття мали прийняти загальноукраїнські Установчі збори. Отже, ці дві національні українські формації (УНР та ЗО УНР) складали, швидше, конфедеративне державне об'єднання, що було обумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. Головна з них – скрутне військово-політичне становище, в якому незабаром опинилися Директорія, уряд та Дієва Армія УНР, що під натиском більшовицьких і білогвардійських військ змушені були невдовзі залишити майже всю територію України.

На початку ХХ ст. Соборна Україна припинила своє існування. Проте Акт Злуки залишився тією знаменною подією, що мала величезне й непересічне історичне значення для українського народу та для плину його національно-державного майбуття. Соборне єднання УНР і ЗУНР дало змогу заманіфестувати перед усім світом про неподільність українських земель, єдність і солідарність українського народу, стало прологом і дороговказом для сучасної соборної суверенної держави Україна.

21 січня 1990 р. між Києвом і Львовом з нагоди 71-ої річниці проголошення Акту Злуки УНР та ЗУНР було створено живий ланцюг єднання – «Українську хвилю». Відтоді День 22 січня відзначається не лише як Свято проголошення державної самостійності УНР (встановлене 24 січня 1919 р. відповідним Законом⁶⁹), а й як День Соборності України.

Сьогодні, в епоху глобалізації та формування нового світового порядку ідея Соборності повинна набути нового змісту, вона мусить поглибитися і розширитися у нашому розумінні далеко поза межі вузького панцира державно-територіальної єдності сполученої Великої України до усвідомлення кожним українцем планетарної Соборності Українського Духу, загальної Соборності Української Нації як абсолюту.

⁶⁷ Голова Комісії – головноуправляючий справами мистецтва та національної культури П. Дорошенко, члени: представник УАН, академік О. Левицький, ректор Української Академії мистецтва проф. Г. Нарбут, проф. Г. Павлуцький, П. Зайцев, М. Біляшівський та В. Модзалевський (в. о. секретаря комісії).

⁶⁸ ЦДАВО України, ф. 2581, оп. 3, спр. 9, арк. 4.

⁶⁹ Там само, ф. 1065, оп. 4, спр. 5, арк. 57.

References

- Andriievskiy V. Z mynuloho. – T. II. – Berlin, 1921.
- Bukovyna. – 1918. – 13 zhovtnia.
- Bukovyna. – 1918. – 18 zhovtnia.
- Bukovyna. – 1918. – 2 lystopada.
- Veryha V. Vyzvolna borotba v Ukraini. 1914–1923 rr. – T. 1. – Lv.: Instytut ukrainoznavstva im. Ivana Krypiakievycha NANU, 2005.
- Vynnychenko V. Vidrozhennia natsii. – Ch. III. – Kyiv; – Viden, 1920.
- Vidrozhennia. – 1918. – 28 (15) hrudnia.
- Vistnyk derzhavnykh zakoniv i rozporiadkiv Zakhidnoi Oblasty Ukrainskoi Narodnoi Respubliky. – 1919. – № 1. – 31 sichnia.
- Vistnyk Ukrainskoi Narodnoi Respubliky. – 1919. – Ch. 4. – 7 liutoho.
- Hai-Nyzhnyk P. ZUNR – ZO UNR: stanovlennia orhaniv vlady i derzhavnoho upravlinnia (1918–1919 rr.). – K., 2018.
- Hai-Nyzhnyk P. Persha letunska sotnia Ukrainskoi Halytskoi armii // Batkivshchyna (Kyiv). – 1998. – № 1778. – veresen.
- Hai-Nyzhnyk P. P. Povalennia Hetmanatu P. Skoropadskoho: pidhotovka ta zdiisnennia (1918 r.) // Hileia. – 2011. – Vyp. 47 (№ 5). – S. 18–29; – Vyp. 48 (№ 6). – S. 88–99; – Vyp. 52 (Spetsvypusk). – S. 5–15.
- Hai-Nyzhnyk P. P., Yaremchuk V. D. Na shliakhu do Ukrainskoi derzhavnosti v Zakarpatti (rekonstruktsiia vyzvolnykh zmahan u KhIKh – pochatku KhKh st.) // Zbirnyk naukovykh prats Naukovo-doslidnogo instytutu ukrainoznavstva. – T. KhKhII. – K.: Ukrainske ahentsvo informatsii ta druku «Rada», 2008.
- Doroshenko D. Istoriia Ukrainy 1917–1923 rr. – T. II. – K.: Tempora, 2002.
- Doroshenko D. Uhorska Ukraina. – Praha: Vydvo «Vsesvit», 1919.
- Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Dokumenty i materialy. – T. 1. – Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2001.
- Zakhidno-Ukrainska narodna respublika 1918–1923. Dokumenty i materialy. – T. 2. – Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2001.
- Klochurak S. Do voli (Spomyny). – New-York: Carpathian Alliace, 1978.
- Kostytskyi M. V., Tyshchuk B. Y. Zakhidnoukrainska Narodna Respublika (1918–1923 rr.). – Lv., 1992.
- Kushchynskiy A. Zakarpattia v borotbi (Spohad). – Buenos-Aires: Vyd-vo Yu. Serediaka, 1981.
- Levytskyi K. Velykyi zryv. (Do istorii ukrainskoi derzhavnosti vid bereznia do lystopada 1918 r. na pidstavi spomyniv ta dokumentiv). – Lv.: Chervona kalyna, 1931.
- Levytskyi K. Istoriia vyzvolnykh zmahan halytskykh ukrainsiv z chasu svitovoi viiny 1914–1918: z iliustratsiiamy na pidstavi spomyniv i dokumentiv. – Ch. 3. – Lv.: Nakladom vlasnym, druk-ya oo. Vasyliian u Zhovkvi, 1930.
- Lytvyn M., Naumenko K. Istoriia ZUNR. – Lv.: OLIR, 1995.
- Lozynskiy M. Halychyna v rr. 1918–1920. – Viden: Ukrainskiy sotsiolohichnyi instytut, 1922.
- Lozynskiy M. Ukrainska revoliutsiia: Rozvidky i materialy. Halychyna v rr. 1918–1920. – T. V. – Viden, 1922.
- Mazepa I. Ukraina v ohni i buri revoliutsii. – T. 3. – Praha, 1942.
- Mateiko R. Halytski lytsari voli. Ukrainski vyzvolni zmahannia na Ternopilshchyni 1900–1920 rokiv u konteksti istorii Ukrainy. – Ternopil: Prynter-inform, 2002.
- Nazaruk O. Rik na Velykii Ukraini. – Viden, 1921.
- Nove zhyttia (Stanislaviv). – 1919. – 17 sichnia.
- Nova Rada. – 1918. – 1 lystopada (19 zhovtnia).
- Nova Rada. – 1918. – 9 lystopada.
- Nova Rada. – 1918. – 28 (15) lystopada.
- Nova Rada. – 1919. – 5 sichnia (23 hrudnia).
- Nova Rada. – 1919. – 11 (24) sichnia.
- Novosivskiy I. M. Ukrainska derzhavna vlada na Bukovyni v 1918 r. – Niu York, 1964.
- Orshan Ya. Zakarpattia. – Paryzh, 1938.
- Popyk S. D. Ukraintsi v Avstrii 1914–1918. Avstriiska polityka v ukrainskomu pytanni periodu Velykoi viiny. – Kyiv-Chernivtsi: Zoloti lytavry, 1999.
- Solukha P. Dohovir z Moskvoiu proty Hetmana Pavla Skoropadskoho. – Khutir dida Petra (SShA), 1973.
- Khymynets Yu. Moi sposterezhennia iz Zakarpattia. – Niu-York, 1984.
- Tsehelskyi L. Vid legend do pravdy: Spomyny pro podii v Ukraini, zviazani z Pershym Lystopadom 1918 r. – Niu-York; – Filadelfiia, 1960.
- Ereignisse in der Ukraine 1914–1922, deren Bedeutung und historische Hintergruende. – Bd. 2. – Philadelphia: Ferdinand Berger, Printing hous Horn, 1966–1968.
- Volkpresse. – 1918. – 29 zhovtnia.
- Kriegs-Ausgabe. – 1918. – № 384. – 7, November.
- Haj-Nizsnyk R. A ket orszagresz egyesulese: az egyseges Ukrajna eszmejenek megvalosulasa es csodje // Hromada. – 2009. – № 1 (99). – januar-februar; – № 2 (100). – marcius-aprilis.
- Stenographische Protokolle uber die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des osterreichischen Reichsrates im Jahre 1917 und 1918. – XXII Session. – Bd. 1. – Wien, 1918.